

Philip Mirowski i Dieter Plehwe (ur.) – The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective

Harvard University Press, London, 2009, 480 str.

DORA LEVAČIĆ

Upotreba izraza “neoliberalizam” ili “neoliberalni kapitalizam” učestala je pojava, ali isto se ne može reći i za njihovo razumijevanje. To nikako ne treba smatrati (isključivo) posljedicom osobne neupućenosti – jedna od glavnih ideja ove knjige je kako neoliberalizam, ključna ideologija današnjice, upravo iz svoje neodređenosti crpi dio svoje snage. Riječima urednika knjige Dietera Plehwea, neoliberalizam je “sve samo ne sažeta, jasno definirana politička filozofija”, a za takvo stanje nisu zaslužni samo neoliberali, već i njihovi ideološki protivnici koji su reduciranjem neoliberalizma na “tržišni fundamentalizam”, neoklasičnu ekonomsku teoriju ili čisto ekonomsku doktrinu, pridonijeli njegovoj mistifikaciji i nerazumijevanju. Namjera samih urednika i autora knjige nije pružanje definicije neoliberalizma, pa se takav pokušaj ni ne pojavljuje sve do pogovora Philipa Mirowskog (čiji je dio preveden u sklopu temata ovog broja Diskrepancije), iako niti tamo ne poprima oblik jednoznačnog određenja. Urednici knjige naglašavaju kako je neoliberalizam od svojih početaka bio otvoren, pluralan i prilagodljiv projekt zbog čega ga nije moguće (niti poželjno) svesti na nekoliko bezvremenskih odrednica.

Kako bi se odredilo što je ono “neo” u neoliberalizmu, u prvom se dijelu knjige nastanak neoliberalizma smješta u kontekst tridesetih godina dvadesetog stoljeća, kada se u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Njemačkoj i SAD-u formiraju grupacije čiji će članovi kasnije uglavnom djelovati kao dio Društva Mont Pèlerin (Mont Pèlerin Society). Svjedočeći jačanju države (prvo u kejnzijanskoj, a kasnije i socijalističkoj varijanti), neoliberali previđaju nicanje totalitarnih režima diljem Zapada te zaključuju kako je nužno izgraditi *novu*, revidiranu vrstu liberalne doktrine za poslijeratni svijet. Stoga okosnicu

neoliberalnog projekta čini ne samo protivljenje državi blagostanja i svakom obliku planske privrede, već i razilaženje s doktrinom klasičnog liberalizma. Urednik knjige Dieter Plehwe u uvodu knjige govori kako se među neoliberalima već 1930-ih iskristaliziralo ono što će i kasnije biti njihova ključna preokupacija: kako pronaći najmanji zajednički nazivnik nove doktrine koja će osigurati slobodno tržište i prikladno redefinirati funkcije države u svrhu ostvarivanja tog cilja.

Usprkos “otvorenom” i prilagodljivom karakteru, neoliberalizam treba promatrati kao koherentnu političku doktrinu s jasnim ciljem i s čvrstom institucionalnom jezgrom – međunarodnom mrežom *think tankova* i ideološki naklonjenih fondacija i akademskih institucija. Autori čiji su radovi uključeni u ovu knjigu analiziraju središnji i najveći međunarodni *think tank* neoliberalne kontrarevolucije – Mont Pèlerin Society (MPS), osnovan 1947. godine u Švicarskoj. MPS je stvorio međunarodnu intelektualnu arenu koja je okupila teoretičare različitih teorijskih usmjerenja – uglavnom ordoliberalizma¹ te austrijske i čikaške ekonomske škole – i povezala ih s pripadnicima kapitalističke elite u potrazi za intelektualnim oružjima za suzbijanje državne moći u poslijeratnom razdoblju. Potonji su MPS opskrbili vezama koje su mu osigurale financijsku podršku od samih početaka. Posljedično su diskusije MPS-a, prvotno postavljene kao teorijske rasprave, često završavale na praktičnim pitanjima izravno povezanim s problemima s kojima su se kapitalisti morali suočiti, poput pitanja moći sindikata i antitrustovskog zakonodavstva.

Dio razloga za neodređenost onoga što se misli pod terminom “neoliberalizam” zasigurno se nalazi i u tome što su sami neoliberali 1950-ih prestali sami sebe javno oslovljavati tim terminom, nastojeći zadržati privid kontinuiteta s klasičnim liberalizmom. Da je raskid s nekima od temeljnih principa klasičnog liberalizma vrlo očit i upisan u sam neoliberalni projekt, pokazuju poglavlja drugog bloka (nazvanog *Arguing Out Strategies on Selected Topics*) koja se bave nizom praktičnih pitanja koja su iziskivala formiranje neoliberalnih stavova o sindikatima, monopolu korporacija i pomoći zemljama u razvoju.

U slučaju rasprave o sindikatima, u samim počecima (1950-ih) su mnogi članovi MPS-a zagovarali neki oblik kooperativnog odnosa između poslodavaca i radnika, pripisujući sindikatima

1 Ordoliberalizam, njemačka struja neoliberalne misli koja eksplicitno zagovara jaku državu kao politički izraz slobodnog tržišta. Vidi: Bonefeld, W.: *Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism*.

stabilizacijsku funkciju neutraliziranja izgleda za sukob između rada i kapitala, odnosno daljnje državne intervencije u ekonomsku sferu. No nakon 1950-ih počinje dominirati ona struja neoliberala koja se protivila svakom obliku kompromisa između rada i kapitala – argumentacija je pritom krenula u smjeru ekonomske teorije određivanja nadnica prema kojoj postoje ekonomske opasnosti od širenja sindikalizma u obliku kontroliranja visine realnih nadnica što može uzrokovati inflaciju. Ovakav tip stručnog, prividno vrijednosno neutralnog, diskursa poslužio je kao podloga agresivnom potkopavanju legitimiteta i moći organiziranog rada, koji se počeo analizirati u terminima monopola i legalizirane prisile – državno određivanje visine nadnica proglašava se “krajem demokracije”, a proces pregovaranja za nadnice predstavlja se kao pokušaj sindikata da manipuliraju cijenama na štetu potrošačkog suvereniteta.

Ovakav obrat u raspravi o sindikatima potaknut je, kako pokazuje autor poglavlja *The Neoliberals Confront the Trade Unions* Yves Steiner, nizom intervencija u slobodnu raspravu neoliberalnog kolektiva. Prvenstveno se radi o naporima Friedricha A. Hayeka i Jaspéra E. Cranea iz kompanije DuPont koji je u potpunosti financirao sastanak na sveučilištu u Princetonu 1958. u sklopu kojega je na njegov nagovor uvrštena sesija o sindikatima. Taj sastanak smatra se prekretnicom u raspravi o ulozi sindikata, a na njemu su bili nadzastupljeni oni govornici koji su sindikate smatrali oblikom legalne prisile i predlagali mjere poput razbijanja velikih sindikata na manje organizacije i zabrane prava na štrajk i samoorganizaciju.

Vrlo sličnu putanju prošla je i rasprava o monopolu, korporacijama i antitrustovskom zakonodavstvu (poglavlje Rob Van Horna *Reinventing Monopoly and the Role of Corporations:*

The Roots of Chicago Law and Economics). Za klasični liberalizam postojanje monopola je predstavljalo izravnu prijetnju konkurenciji na slobodnom tržištu, a samim time i demokraciji. Na strateški odabranom Čikaškom sveučilištu pokrenute su “istraživačke inicijative” – Free Market Study, The Antitrust Project i Law and Economics Program – čija je zadaća bila promišljanje uloge monopola i korporacija u novoj liberalnoj doktrini. Fondacija Volker (The Volker Fund), politički motivirani dobrotvor čikaške škole, nije se mogao pomiriti s nekima od osnovnih principa klasičnog liberalizma te se tako s vremenom monopol počelo smatrati zanemarivim i privremenim simptomom prouzrokovanim štetnim djelovanjem države, a čije se rješenje nalazi u prepuštanju kontrole tržišnim silama koje svojim djelovanjem same tendiraju uništenju svakog oblika monopola.

Obrazac se ponavlja i po pitanju ekonomike razvoja, odnosno pomoći zemljama u razvoju. Jennifer Bair, autorica poglavlja *Taking Aim at the New International Economic Order*, pokazuje kako su neoliberali sabotirali program dvaju UN-ovih tijela osnovanih s ciljem pružanja pomoći zemljama Trećeg svijeta, New International Economic Order (NIEO). Namjera ovog programa bila je reforma sustava međunarodne trgovine kojega se smatralo inherentno pristranim spram zemalja u razvoju. Zadatak ovih tijela bilo je stvaranje kodeksa ponašanja multinacionalnih korporacija no u manje od dva desetljeća sav trud uložen u stvaranje takvog kodeksa je u potpunosti poništen zahvaljujući naporima neoliberalala: oba UN-ova tijela su ukinuta, a odnos spram pružanja pomoći zemljama Trećeg svijeta promijenjen je do neprepoznatljivosti, što je Ronald Reagan ilustrirao svojim govorom iz 1981. u kojemu je predstavnicima zemalja Trećeg svijeta udijelio savjet da “prihvate čaroliju tržišta”. Osim novog pogleda na multinacionalne korporacije, usvojeno je i novo stajalište koje ne opravdava mjere koje potiču industrijalizaciju zemalja u razvoju, kao i svaki oblik državnog intervencionizma unutar tih zemalja (koji se u razdoblju uspona NIEO-a smatrao nužnim uvjetom razvoja zemalja Trećeg svijeta). Ovog puta je Zaklada Heritage (Heritage Foundation) bila ta koja je odigrala ulogu u diskreditiranju UN-ovih tijela usmjerenih na regulaciju ponašanja korporacija, kao i šireg projekta uspostave pravednijeg međunarodnog ekonomskog poretka.

Timothy Mitchell u poglavlju *How Neoliberalism Makes Its World: The Urban Property Rights Project in Peru* (čiji je tekst o istoj temi preveden u sklopu temata ovog broja) pokazuje kako su neoliberali za bespravno stanovanje u Peruu pokušali okriviti pretjerani državni intervencionizam i prepreke poduzetništvu, umjesto ekonomske zaostalosti uzrokovane obrascima međunarodne trgovine. Stanovnicima Trećeg svijeta pripisuje se prirodna sklonost radu (točnije, poduzetništvu) koju kočje jedino državni birokratski propisi i nepostojanje zaštite prava vlasništva.

U navedenim primjerima iz prakse moguće je pratiti neka od osnovnih načela neoliberalizma koje je pobrojio Philip Mirowski u svom pogovoru *Defining Neoliberalism*. Prije svega, osjetna je *konstruktivistička* orijentacija: iako se tržište propagira kao prirodno stanje čovječanstva, ne dolazi u obzir sjediti i čekati pojavu takvog prirodnog poretka – njega je potrebno izgraditi, što nije ostvarivo bez uloženog političkog truda i organizacije. Stoga se saziva elitistička zatvorena organizacija čijim članom mogu postati samo oni koji “se

slažu oko temeljnih načela i među kojima se osnovni koncepti ne propituju na svakom koraku” (str.16).

Dok se inzistira na negativnoj definiciji slobode, definicija države u neoliberalnoj teoriji je pozitivna: u svom slabo poznatom članku *Neoliberalism and Its Prospects*, iz 1951. Milton Friedman zamjera klasičnom liberalizmu negativnu definiciju države i piše kako država mora imati pozitivnu ulogu, odnosno uspostaviti povoljne uvjete za kompeticiju. S njime se slaže i Hayek, prema kome je jaka država neophodna za neutraliziranje “patologija demokracije”.

Razlog zbog kojega je definicija slobode negativna nužno je razumjeti u vezi s neoliberalnom teorijom o ulozi ljudskog znanja: kao što je moguće pročitati primjerice u Hayekovom eseju *Upotreba znanja u društvu* (1988), znanje “nikada ne postoji u koncentriranom ili objedinjenom obliku, već samo u obliku raspršenih komadića nekompletnog, i često puta kontradiktornog, znanja koje različiti pojedinci posjeduju” (str.78). U svom eseju *Individualizam: istiniti ili lažni?* (2001) Hayek opisuje pojedince kao lijene, nemarne, lakoumne i rasipne te tvrdi kako pravi individualizam uviđa da čovječanstvo postiže stvari koje nije projektirao nijedan pojedinac i koje su “veće od individualnih pameti”. Pojedinci stoga moraju usvojiti ponizan stav spram anonimnih i zagonetnih društvenih procesa i uvidjeti da se individualne pogreške mogu ispraviti samo “društvenim” (čitaj: tržišnim) procesom. Ovakav koncept ljudskog znanja nadalje se pretvara u zagovaranje slobodnog tržišta kao jedine opcije za čovječanstvo, kao i u niz argumenata protiv planske privrede (koja za Hayeka neizbježno vodi u totalitarizam).

Tržište je za neoliberalne obdareno sposobnostima obrade informacija koje je pametnije od svakog individualnog uma. Uz pomoć ovog nadljudskog transcendentalnog procesora informacija moguće je riješiti sve probleme na koje čovječanstvo nailazi, ticali se oni financijske krize, nepristupačnosti sustava zdravstvene skrbi siromašnima, globalnog zatopljenja ili terorizma. Ukoliko se oslobodi poduzetnička energija, pronaći će se tržišna rješenja za svaki problem – primjerice kad ponestane argumenata za poricanje globalnog zatopljenja, tom problemu doskočit će se “geoinženjeringom”.² Posljedično je “noćobdijska” verzija države klasičnog liberalizma odbačena – granice

2 Vidi: Abboud, A., Mirowski, P., Walker, J.: Beyond Denial. Neoliberalism, climate change and the Left, dostupno na: <http://overland.org.au/previous-issues/issue-210/feature-philip-mirowski-jeremy-walker-antoinette-abboud/>

između sfere civilnog društva i sfere tržišta su izbrisane, a građanin postaje definiran kao “mušterija državnih usluga”.

Posredstvom jake države neoliberali nastoje uspostaviti vrste tržišta koje oni sami (a ne građanstvo) smatraju najboljima – u njihovoj predodžbi “slobodnog društva” nejednakost je nužna jer ekonomska sloboda mora biti nejednako raspodijeljena u društvu na isti način kao i tržišna dobra. U “slobodnom društvu” demokracija mora biti ograničena i provoditi se “na sanitaran način”, kao proceduralno pravilo čija je namjera promicanje “slobode”. No ideja slobode u smislu osobne participacije u političkim odlukama je odbijena – primjerice tijekom rasprave o sindikatima neki od neoliberala koji su zagovarali kompromis između rada i kapitala čak su predlagali edukativne programe unutar kojih bi se sindikalne vođe uključivalo u vodstvo poduzeća i poučavalo ih se o tome kako je njihova “solidarnost” s poslodavcima ključna za opstanak slobodnog društva. Od te ideje se odustalo uvidjevši kako bi takva edukacija mogla u radnicima izazvati želju da i sami sudjeluju u upravljanju takvim slobodnim društvom. Mirowski ove antidemokratske tendencije neoliberalizma naziva “doktrinom dvostruke istine”: jedna verzija istine plasira se masama, ona o kraju države-dadilje i mogućnostima “slobodnog izbora”, a druga verzija istine postoji za elitu koja zna da demokracija treba biti ograničena u svrhu očuvanja (prvenstveno poduzetničke) slobode. Stoga prema Mirowskom svjetski trend povećanja nejednakosti u prihodima i bogatstvu od 1990-ih predstavlja uprizorenje predviđenog neoliberalnog scenarija, a ne devijaciju od propisanog modela koji takvo što ne bi dopustio – kao što je pokazano na primjeru rasprave o sindikatima, koncentracija moći smatra se nužnom za kapitalistička poduzeća, odnosno njihove investicije, dok se u slučaju sindikata smatra “legalnom prisilom”.

Kontradikcija neoliberalizma kako ju tumači Mirowski mogla bi se sažeti kao inzistiranje na spontanosti tržišnog poretka koji izranja iz nasumičnih interakcija pojedinaca bez aspekta svjesnog planiranja, dok se u praksi za ostvarenje tog istog spontanog poretka sami neoliberali u lenjinističkoj maniri organiziraju u zatvorene elitističke grupe koje u praksi ne provode ono što propovijedaju.

Ova knjiga kao cjelina ne nudi sistematičnu teoriju neoliberalizma, već se prvenstveno radi o nizu minucioznih analiza intelektualne povijesti i internih rasprava Društva Mont Pèlerin te je na čitatelju da uz pomoć eventualnog predznanja iščita veze između neoliberalne teorije MPS-a i njezinih opipljivih učinaka. Iako se pogovor Philipa Mirowskog po tom pitanju razlikuje od ostatka

knjige, ista primjedba se može uputiti i njemu, s obzirom na to da se radi o objašnjenju neoliberalizma fokusiranom isključivo na njegov epistemološki aspekt.

Prema Loiću Wacquantu (2012), dvije najučestalije interpretacije neoliberalizma (kao ekonomskog režima i kao specifične vrste upravljanja) nedostatne su jer ne naglašavaju ono “neo” u neoliberalizmu: rekonceptualizaciju države kao ključnog sredstva za uspostavu tržišnog poretka. Teorija Mirowskog uklapa se u treću vrstu teorije koju Wacquant smatra najprimjerenijom i prema kojoj neoliberalizam predstavlja politički projekt preoblikovanja države u svrhu sveopće komodifikacije. Riječima Mirowskog, neoliberalizam prvenstveno predstavlja (politički motiviranu) teoriju koja se vrti oko specifične uloge znanja u ljudskim djelatnostima.

Iako je Wacquantova podjela opravdana, od traženja “najbolje” teorije neoliberalizma čini se uputnijim shvatiti navedene pristupe komplementarnima (tim više što niti jedna od navedenih teorija ne proturiječi ostalima, već se prije radi o različitim naglascima). Unatoč izostanku analize konteksta koji je omogućio stvaran politički uspon neoliberalizma, doprinos Mirowskog je od velike koristi: tek razumijevanjem neoliberalne teorije znanja/društva, moguće je razumjeti zbog čega se tržišni poredak postavlja kao jedino prihvatljivo stanje čovječanstva, kao i to da je za njegovu uspostavu i održavanje (prešutno) neophodna jaka država i “ograničena” verzija demokracije.

LITERATURA

- Bonefeld, Werner (2012) “Freedom and the Strong State: On German Ordo-liberalism”. *New Political Economy*, 17 (5).
- Hayek, Friedrich A. (2001) “Individualizam: istiniti ili lažni”. *Politička misao*, 38, (1): 42–63.
- Hayek, Friedrich A. i Von Mises, Ludwig. (1988) *O slobodnom tržištu*. Zagreb: Mate.
- Abboud, Antoinette, Mirowski, Philip, Walker, Jeremy. Beyond denial. Neoliberalism, climate change and the Left. *Overland Literary Journal*. 210 (jesen) 2013, URL: <http://overland.org.au/previous-issues/issue-210/feature-philip-mirowski-jeremy-walker-antoinette-abboud/> (22.4.2013).
- Wacquant, Loïc. (2012) “Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism”. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 20 (1), 66–79.